

Received: 2025/5/21

Accepted: 2025/9/16

from 119 to 138

Aliahmad Panahi

Assistant Professor, Department of Psychology, Research Institute of Hawza and University, Qom, Iran.
Apanahi@rihu.ac.ir

Familial and Psychological Benefits of Women's Work at Home or in Gender-Segregated Environments: An Analysis of Islamic Teachings from the Quran and Hadith

Abstract

The organization of female employment is one of the most challenging contemporary issues within the family system. This research aims to elucidate and analyze the benefits derived from organizing women's work activities within the home or in non-mixed (gender-segregated) environments, as well as the necessity of observing Islamic moral codes, from the perspective of Islam. Employing a descriptive-analytical methodology, this study endeavors to explain the familial and psychological advantages of structuring female employment with a commitment to working from home or, alternatively, in environments without interaction with non-mahram men, while upholding Islamic standards of conduct. Based on a thorough investigation of Islamic teachings (the Quran and Hadith) and relevant empirical studies, it is argued that organizing female employment with respect to its location (emphasizing maximum presence at home) and the avoidance of gender mixing yields numerous benefits. Among the most significant and pervasive of these advantages are increased marital satisfaction, improved intra-familial emotional relationships, the fulfillment of children's psychological needs, the facilitation of secure attachment in children, and protection from sexual and emotional harm. Conversely, the mixing of men and women in the workplace and the failure to adhere to ethical standards in interactions with non-mahrams can lead to numerous severe and irreparable consequences.

Keywords:

Female Employment, Work-Family Balance, Gender Segregation, Islamic Teachings, Quran, Hadith, Psychological Well-being, Family System.

فواید خانوادگی و روان‌شناختی فعالیت زنان در منزل و یا محیط غیرمختلط و حفظ شئون اخلاقی از دیدگاه آموزه‌های قرآنی و حدیثی

علی احمد پناهی

استادیار، گروه روانشناسی، پژوهشگاه
حوزه و دانشگاه، قم، ایران.

Apanahi@rihu.ac.ir

چکیده

یکی از موضوعات پُرچالش در نظام خانواده، سازماندهی اشتغال بانوان است. هدف پژوهش پیش رو تبیین و تحلیل فواید سازماندهی فعالیت بانوان در منزل و یا محیط غیر مختلط و لزوم رعایت شئون اخلاقی از نگاه اسلام است. در پژوهش پیش رو از روش توصیفی-تحلیلی بهره گرفته شده و تلاش شده به تبیین فواید روان‌شناختی خانوادگی سازماندهی اشتغال بانوان از حیث التزام به اشتغال در منزل و یا عدم اختلاط با مردان و حفظ شئون اسلامی در تعامل با نامحرم از منظر آموزه‌های اسلامی (قرآن و حدیث)، پرداخته شود. با تتبع در آموزه‌های اسلامی (قرآن و حدیث) و مطالعات تجربی مرتبط، می‌توان ادعا کرد که سازماندهی اشتغال بانوان از حیث مکان اشتغال (با تاکید بر حضور حداکثری در منزل) و عدم اختلاط با مردان، فواید و آثار فراوانی در پی دارد. افزایش رضایت زناشویی و بهبود روابط عاطفی در خانواده، تأمین نیازهای روان‌شناختی فرزندان، تحقق دل‌بستگی ایمن در فرزندان، مصونیت از آسیب‌های جنسی و عاطفی، از مهم‌ترین و فراگیرترین، فواید سازماندهی اشتغال بانوان است. اختلاط زن و مرد در محیط کاری و عدم رعایت شئون اخلاقی در تعامل با نامحرم، پیامدهای زیانبار فراوانی در پی خواهد داشت که به راحتی قابل جبران نیست.

واژگان کلیدی:

اشتغال در منزل، مدیریت اشتغال
زنان، مصونیت از آسیب‌ها، رضایت
زناشویی، تحقق دل‌بستگی ایمن،
پیمان زناشویی

سازمان‌دهی مسائل اجتماعی و خانوادگی همواره به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین عوامل موفقیت یا شکست افراد، خانواده‌ها و جوامع بشری بوده است. سازمان‌دهی و بهره‌گیری از توانایی افراد از حیث جنسیتی، تفاوت‌های فردی، انگیزشی و مهارتی از عناصر مهم در پیشرفت آحاد جامعه بوده است (ولیعانی دهاقانی و همکاران، ۱۳۹۷). سازمان‌دهی روابط افراد و به‌ویژه در حوزه‌ی اشتغال تولید ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است (فیروزآبادی، ۱۴۰۳) و باعث مصونیت افراد از چالش‌های مختلف می‌شود (Gazi, 2010). امروزه، به‌سبب پیچیدگی روابط انسانی و گسترش فناوری و به‌علت اشتغال فراگیر بانوان در مراکز مختلف و بیرون از منزل، باید برای مصونیت بانوان از آسیب‌های مختلف و حفظ کرامت و منزلت آنان التزام جدی‌تر به ارزش‌های اخلاقی داشت (Azmi, 2010, P.1- 27) و ضوابط اسلامی را جدی تلقی کرد. باید در گام نخست به حضور و اشتغال حداکثری زنان در محیط خانه تأکید نمود و در گام بعدی، به سلامت روان‌شناختی، خانوادگی و معنوی افراد در محیط اشتغال بیرونی و غیرمختلط اولویت داد (پناهی، ۱۳۹۷). اگرچه بهره‌مندی از کار و اشتغال و مدیریت امور اقتصادی و معیشتی از مباحثی است که زن و مرد در آن مشارکت دارند و مدیریت امور مرتبط با اشتغال از عوامل موفقیت در ساحت‌های خانوادگی، تربیتی و اجتماعی است (همان) و اگرچه در گزاره‌های الزامی و ترجیحی اسلام نیز، تک‌تک افراد (زن و مرد) به تلاش و به‌دست آوردن درآمدهای پاک و طیب^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰، ص ۱۱)، تشویق و برانگیخته شده‌اند؛ اما در آموزه‌های اسلامی برای اشتغال بیرونی زنان ضوابطی قرار داده شده است که باید موردتوجه باشد. از چشم‌انداز پیشوایان دینی، همواره کار و کوشش مایه‌ی بزرگی، عزت و سربلندی^۲ (حر عاملی، ۱۴۰۹ ج ۱۷، ص ۱۳) تلقی شده است و مطالعات تجربی نیز نشان می‌دهد که افراد شاغل در مقایسه با افراد بیکار، از سلامت و امنیت روانی بیشتری برخوردارند و عزت‌نفس و بهزیستی روان‌شناختی بیشتری دارند (Gerald, 2001؛ شجاعی، ۱۳۸۳، ص ۱۹). یکی از ویژگی‌های شخصیتی مشترک میان زن و مرد تمایل به فعالیت، شکوفایی، ساختن و نیاز به احساس ارزشمندی است (پناهی، ۱۳۹۷) و از نگاه تاریخی نیز، زن و مرد دوشادوش همدیگر در سامان بخشیدن به زندگی خانوادگی و اجتماعی تلاش کرده و مسئولیت خویش را با جدیت انجام داده‌اند (Voyddannoff, 2004). احساس عزت‌نفس، احساس عزتمندی، اثبات قابلیت‌های روان‌شناختی و رشد معنوی و اخلاقی از مهم‌ترین فواید اشتغال و فعالیت اقتصادی افراد است (Schieman, 2002).

از چشم‌انداز اسلامی، زن و مرد قابلیت‌ها و نقش‌های متفاوتی در زندگی دارند و وظایفی که بر عهده‌ی زن و مرد گذاشته شده، متناسب با توانمندی‌های جسمانی، روان‌شناختی و هماهنگ با اهداف خلقت و اهداف تشکیل خانواده است (مطهری، ۱۳۹۰) و بنابراین، برای اشتغال و فعالیت

۱- لَيْسَ مِنْ نَفْسٍ إِلَّا وَ قَدْ قَرَضَ اللَّهُ لَهَا رِزْقًا حَلَالًا بِأَيْتِهَا فِي عَافِيَةٍ وَ عَرَضَ لَهَا بِالْحَرَامِ مِنْ وَجْهِ آخَرَ فَإِنْ هِيَ تَنَاوَلَتْ شَيْئًا مِنَ الْحَرَامِ قَاصَّةً مِنَ الْحَلَالِ الَّذِي قَرَضَ لَهَا وَ عِنْدَ اللَّهِ سَوَاءٌمَا فَضَّلَ كَيْبَرٌ وَ هُوَ قَوْلُهُ وَ سَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ.
 ۲- قال الصادق: ملول له يا عبدالله احفظ عرك. قال: و ما عزي جعلت فداك؟ قال: غدوك إلى سوقك.

زنان و برای مصونیت و تکریم بانوان و به منظور تحقق اهداف خلقت و شکل‌گیری نظام احسن اجتماعی، ضوابطی برای اشتغال و فعالیت اجتماعی بانوان لحاظ شده است (پناهی، ۱۳۹۸). مطالعات نشان می‌دهد که اگر ضوابط و شرایط اشتغال زنان به نحو شایسته و متناسب با ویژگی و منزلت انسانی آنان رعایت نشود، آسیب‌هایی را متوجه زنان و خانواده، خواهد کرد (Amato, 2003). اگر بانوان در شغل‌های متناسب (از حیث مکانی و زمانی و نوع فعالیت) قرار نگیرند و اگر هنجارها و چارچوب‌های دینی و اخلاقی و روان‌شناختی (از قبیل نداشتن اختلاط با مردان، اشتغال ناهمگون با روحیات آنان و...) لحاظ نشود، می‌تواند آسیب‌های خانوادگی و روان‌شناختی در پی داشته باشد (منصور و دادستان، ۱۳۷۴، ص ۱۵۰-۲۰۶). تأمین امنیت روانی و اخلاقی، رعایت هنجارهای اخلاقی و ایجاد فضای مبتنی بر کرامت و ایجاد محیط کاری مثبت‌گرا از عوامل افزایش بهره‌وری و افزایش رضایت از زندگی برای افراد است (رایبیز و جاج، ۱۴۰۰، ج ۱، ص ۳۹-۴۰). سازمان‌دهی نداشتن اشتغال زنان پیامدهای مختلفی در پی دارد که نخستین پیامد منفی آن معطوف به خانواده و فرزندان می‌شود. محرومیت از حضور واقعی مادر برای کودکان و احساس کمبود عاطفی-روان‌شناختی نقش مهمی در شکل‌گیری نکردن تحول عاطفی کودک خواهد داشت (Goldsmith, 2019; Kaywork, 2020). ایجاد تحول در عواطف و احساسات کودکان و تنظیم آن‌ها با فرایند رشد زیستی و شخصیتی و با تجربیات عاطفی و اولیه‌ی کودک ارتباط معناداری دارد (Santröck, 2022, P.118-119). تأمین نیازهای عاطفی کودک و تأمین نیازهای زیستی او در فضای روان‌شناختی مبتنی بر هیجان و محبت واقعی و مبتنی بر دلدادگی صادقانه می‌تواند در تحول بهنجار و در شکل‌گیری دل‌بستگی ایمن در کودکان مؤثر باشد.

در پژوهش پیش‌رو تلاش شده است، با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی، به بررسی و تبیین فواید سازمان‌دهی و جهت‌بخشی اشتغال بانوان پرداخته شود. در پژوهش پیش‌رو همچنین تلاش گشته است مهم‌ترین فواید خانوادگی، اخلاقی و معنوی سازمان‌دهی اشتغال زنان از دیدگاه آموزه‌های اسلامی و دانش روان‌شناسی تحلیل و تبیین شود.

۲- پیشینه‌ی پژوهش

درباره‌ی تبیین آثار خانوادگی، معنوی و روان‌شناختی سازمان‌دهی اشتغال بانوان از چشم‌انداز اسلام و دانش روان‌شناسی تحقیق مستقلی انجام‌نشده است و در برخی مقالات به صورت اجمالی مطالبی وجود دارد.

آذربایجانی (۱۳۸۰) در پژوهشی با عنوان «مسائل و مشکلات زنان؛ اولویت‌ها و رویکردها»، بر این نکته تأکید دارد که فعالیت‌ها و وظایف بانوان باید بر اساس تخصیص نقش انجام پذیرد و نقش‌ها باید با یکدیگر هماهنگ و یکپارچه گردند و از تعارض نقش جلوگیری شود.

گاردنر (۱۳۸۶) در پژوهشی با عنوان «جنگ علیه خانواده»، به‌طور مفصل به حل برخی معضلات اشتغال زنان پرداخته و بازگشت به جامعه‌ی سنتی و مذهب را خواستار شده است. بخش گسترده‌ای از موضوعات ایشان معطوف به خشونت علیه زنان در محل کار و سوءاستفاده و آزار

جنسی زنان در محیط‌های مختلط اختصاص یافته است.

پناهی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «جنسیت، اشتغال، بایدونبایدها (با تأکید بر آثار تربیتی - روان‌شناختی)»، به ضوابط اخلاقی و تربیتی اشتغال بانوان از دیدگاه آموزه‌های اسلامی پرداخته و افزون بر تبیین جایگاه ارزشی زنان و نقش آنان در مدیریت خانواده و تربیت فرزند، به چهارچوب‌های اشتغال زنان پرداخته است.

کروتز^۱ (۲۰۰۶) در پژوهشی با عنوان «مادر و پدر در محل کار» ادعا کرده است که اشتغال بی‌ضابطه‌ی بانوان می‌تواند باعث تعارض نقش شود و تأثیرات منفی بر عملکرد بانوان در نظام خانواده داشته باشد.

پناهی (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «اشتغال زنان با تأکید بر آسیب‌ها و اولویت‌ها»، به برخی از آسیب‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی اشتغال بی‌ضابطه‌ی زنان پرداخته است.

چیریکو^۲ و همکاران (۲۰۲۰) در تحقیقی با عنوان «بازی درمانی کانونی: یک مطالعه تجربی در مورد اتحاد والدین-درمانگر، تعاملات والدین-کودک و استرس والدین در یک نمونه‌ی بالینی از کودکان و والدین آن‌ها» مدعی شده‌اند که احساس در دسترس بودن والدین عامل تعیین‌کننده‌ی کلیدی برای تعاملات مثبت والد-کودک است. ایشان با استدلال بر اساس نظریه‌ی دل‌بستگی^۳، کیفیت تبادل عاطفی میان والدین و فرزندان و با تمرکز بر دسترسی متقابل آنان و توانایی خواندن و پاسخ مناسب به ارتباطات یکدیگر را از عوامل تعیین‌کننده در شکل‌گیری دل‌بستگی ایمن در فرزندان می‌دانند و بر حضور واقعی مادران در کنار فرزندان خردسال تأکید دارند. ایشان همچنین بر این نکته پافشاری کرده‌اند که توسعه‌ی مشکلات و آسیب‌های روانی کودکان به شدت با کیفیت تعاملات والدین-کودک و با اشتغال بی‌ضابطه‌ی مادران مرتبط است.

کاناس میگل^۴ (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان «سیستم کدگذاری تعامل والد-کودک» بر این مسئله تأکید دارد که نبود مدیریت و سازمان‌دهی اشتغال بانوان از حیث زمانی و مکانی و نوع اشتغال و غیره، باعث تعارض نقش می‌شود و سبب محرومیت کودکان از محبت و تعامل نرم و رفتارهای عاطفی واقعی می‌گردد و فرایند شکل‌گیری دل‌بستگی ایمن را در کودکان با چالش روبرو می‌کند.

۳- روش پژوهش

بر اساس تقسیم‌بندی تحقیقات علمی بر اساس هدف، پژوهش حاضر در ردیف تحقیقات نظری و کاربردی قرار می‌گیرد؛ همچنین از روش توصیفی-تحلیلی نیز بهره گرفته می‌شود؛ یعنی پس از جمع‌آوری و دسته‌بندی مباحث و توصیف آن‌ها، به تحلیل و جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از هرکدام

1- Crouter, A. C

2- Chirico

3- Attachment

4- Cañas Miguel

می‌پردازد. در تحقیقات توصیفی محقق به دنبال چگونه بودن موضوع است و می‌خواهد بداند پدیده‌ی متغیر یا مطلب چگونه است؛ به عبارت دیگر، این تحقیق وضع موجود را بررسی می‌کند و به توصیف منظم و نظام‌دار وضعیت فعلی می‌پردازد. تحقیقات نظری نیز تحقیقاتی هستند که در آن‌ها اطلاعات و مواد اولیه‌ی تحقیق در روش کتابخانه‌ای گردآوری می‌گردد و سپس با روش‌های مختلف استدلال، تجزیه و تحلیل کیفی می‌شود و نتیجه‌گیری می‌گردد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۱). در پژوهش پیش‌رو تلاش شده است تا مهم‌ترین فواید سازمان‌دهی اشتغال بانوان از دیدگاه آموزه‌های اسلامی و دانش روان‌شناسی تبیین و تحلیل شود.

۴- یافته‌های پژوهش

با تتبع در آموزه‌های اسلامی و روان‌شناختی مرتبط با اشتغال بانوان می‌توان ادعا کرد که سازمان‌دهی اشتغال زنان از حیث زمانی و محیط اشتغال و از حیث اختلاط داشتن یا نداشتن با مردان می‌تواند آثار خانوادگی، اخلاقی، روان‌شناختی و اجتماعی مختلفی را در پی داشته باشد. برخی از آثار سازمان‌دهی و تدبیر اشتغال بانوان عبارت‌اند از:

۱-۴- افزایش رضایت زناشویی و بهبود روابط عاطفی در خانواده

یکی از اهداف اساسی در ازدواج و تشکیل خانواده ایجاد آرامش‌گری و انس و الفت میان زن و مرد^۱ (روم: ۲۱؛ اعراف: ۱۸۹) و تکثیر نسل^۲ (شوری: ۱۱) است. از چشم‌انداز اسلامی، به گونه‌های مختلف (الزامی، ترجیحی و تشویقی و...) از زنان انتظار می‌رود که باعث آرامش در خانواده باشند^۳ (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۱۷۴؛ نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۲۱۴). این انتظار و توقع (ایجاد صمیمیت و آرامش‌گری) موقعی تحقق خواهد یافت که بانوان و همسران حضوری فراگیر، حداکثری، با نشاط و متعهدانه در خانواده و در منزل داشته باشند و زمینه‌های آرامش‌گری و بالندگی و شادابی را برای اعضای خانواده و به‌ویژه برای همسر خویش فراهم کنند. در آموزه‌های دینی، فرمان‌برداری (نساء: ۳۴)، همسررداری شایسته^۴ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۹)، حضور حداکثری در خانه و در کنار خانواده و مراقبت از دارایی همسر^۵ (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۱۵۸) و همچنین فراهم کردن بسترهای نشاط و شادی برای همسر^۶ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰، ص ۲۱۷) از شاخص‌ترین وظایف حقوقی و

۱- وَ مِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً. هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا.

۲- فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا ... بَدَّرُوكُمْ فِيهِ.

۳- أَمَّا حَقُّ الزَّوْجَةِ فَانْ تَعْلَمَنَّ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَهَا لَكَ سَكَنًا وَ أُنْسًا، فَتَعْلَمَنَّ أَنَّ ذَلِكَ نِعْمَةٌ مِنَ اللَّهِ عَلَيْكَ، فَتَكْرِمُهَا وَ تُرْفِقُ بِهَا.

۴- جِهَادُ الْمَرْأَةِ حَسَنُ التَّبَعْلِ.

۵- جَاءَتْ امْرَأَةٌ إِلَى النَّبِيِّ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا حَقُّ الزَّوْجِ عَلَى الْمَرْأَةِ؟ فَقَالَ لَهَا: أَنْ تُطِيعَهُ، وَ لَا تَعْصِيَهُ وَ لَا تَصَدَّقَ مِنْ بَيْتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَ لَا تَصُومَ تَطَوُّعًا إِلَّا بِإِذْنِهِ وَ لَا تَمْتَعَهُ نَفْسَهَا وَ إِنْ كَانَتْ عَلَى ظَهْرٍ فَتَبِّ وَ لَا تَخْرُجَ مِنْ بَيْتِهَا إِلَّا بِإِذْنِهِ وَ إِنْ حَرَجَتْ بِغَيْرِ إِذْنِهِ لَعْنَتْهَا مَلَائِكَةُ السَّمَاءِ وَ مَلَائِكَةُ الْأَرْضِ وَ مَلَائِكَةُ الْغُضَبِ وَ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ حَتَّى تَرْجِعَ إِلَى بَيْتِهَا.

۶- مَا أَفَادَ عَبْدٌ فَائِدَةً خَيْرًا مِنْ زَوْجَةٍ صَالِحَةٍ إِذَا رَأَاهَا سَرَّتَهُ وَ إِذَا غَابَ عَنْهَا حَفِظْتَهُ فِي نَفْسِهَا وَ مَالِهِ.

اخلاقی بانوان در خانواده تلقی شده است. التزام بانوان به این انتظارات و توصیه‌ها می‌تواند نقش سازنده‌ای در ایجاد صمیمیت، اعتماد و رضایت خاطر و امنیت روانی برای شوهر باشد. تحقق رضایت زناشویی در خانواده مشروط به رعایت عناصر و عوامل آن است. رضایت زناشویی^۱ با همه‌ی ابعاد آن شامل اعتماد، تفاهم، امنیت، پایداری عشق، حمایت دوجانبه، فداکاری و ارزیابی مثبت از زندگی (Brockwood, 2007)، متأثر از نحوه‌ی تعامل زن و مرد و کنش‌های طرفینی است (Bagwell, 2006). رضامندی زناشویی وضعیتی است که در آن زن و شوهر از ازدواج با یکدیگر و باهم بودن احساس شادمانی و رضایت دارند (Aluja, 2007). رضایت زناشویی فرایندی است که در طول زندگی زوجین به وجود می‌آید؛ زیرا لازمه‌ی آن، انطباق سلیقه‌ها، شناخت ویژگی‌های شخصیتی، ایجاد قواعد رفتاری، التزام به هنجارهای اخلاقی و شکل‌گیری الگوهای مراوده‌ای است (احمدی و همکاران، ۱۳۸۴، ص ۱۴۲). زوج‌هایی می‌توانند از رضایت بیشتری برخوردار باشند که بتوانند در حیطه‌های مختلف زندگی از جمله روابط کلامی، روابط غیرکلامی، هنجارهای اخلاقی، باورهای دینی، روابط جنسی، رعایت نقش‌های خانوادگی، مهارت حل تعارض‌ها و برنامه‌ریزی زندگی قابلیت و ظرفیت‌های خوبی داشته باشند و به پیمان زناشویی وفاداری بیشتری داشته باشند (جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۳۸؛ Guerrero, ۲۰۰۷). تعهد به لوازم همسری، خلق و خوی پسندیده، دل‌بستگی ایمن به شریک زندگی، احساس امنیت و التزام به هنجارهای اجتماعی و خانوادگی از عناصر مهم در رضایت زناشویی و در پایداری خانواده است (Bagwell, 2006؛ Miller and Tedder, 2011). اشتغال بیرونی، اشتغال بی‌ضابطه‌ی بانوان، اشتغال گسترده، حضور زنان در محیط‌های شغلی نابسامان، مختلط و غیراخلاقی از زمینه‌ها و بستری هستند که می‌تواند فضای اعتماد اجتماعی و خانوادگی را خدشه‌دار کند، صمیمیت را کاهش دهد، دل‌بستگی ایمن را سست می‌سازد و عامل ایجاد نایمنی روانی گردد (پناهی، ۱۳۹۸). مطالعات نشان داده که زنان موقعی از ازدواج خود رضایت کامل دارند و احساس خوشبختی می‌کنند که واکنش عاطفی و صمیمیت فراوانی از طرف شوهر دریافت نمایند (Cancian, 1985)؛ در این صورت، زنان به‌سختی تلاش خواهند کرد تا آرامش‌ساز باشند و راه‌هایی را پیدا کنند که ازدواج آنان را کارآمد سازد (Steven, 2004). وقتی بانوان در منزل حضور حداقلی داشته باشند، طبیعتاً نمی‌توانند نیازهای عاطفی و روان‌شناختی اعضای خانواده را تأمین کنند و در نتیجه، رضایت زناشویی کاهش می‌شود.

۲-۴- تأمین نیاز عاطفی اعضای خانواده و تحقق دل‌بستگی ایمن در فرزندان

نیاز به امنیت روانی و نیاز به مهرورزی یکی از نیازهای اساسی فرزندان در خانواده است که تعیین‌کننده‌ی تعامل بهنجار و نیکوی آنان با اعضای خانواده است. تأمین امنیت روانی و مهرورزی کودکان از ناحیه‌ی اطرافیان و به‌ویژه از سوی والدین می‌تواند در تحول بهنجار و در تحول ویژگی‌های شخصیتی و روان‌شناختی فرزندان نقش سازنده و بی‌بدیل داشته باشد. هیچ عنصری

1- marital satisfaction

به غیر از مادر نمی‌تواند جایگزین محبت و امنیت واقعی برای فرزندان ایجاد کند. در آموزه‌های اسلامی به گونه‌های مختلف (تلویحی، تصریحی، کنایه‌ای و...) تلاش شده با مشوق‌های انگیزشی و شناختی، والدین را نسبت به تأمین نیاز عاطفی فرزندان ترغیب نمایند، به‌گونه‌ای که حتی ارتباط بصری مبتنی بر عواطف با فرزند عبادت تلقی شده است^۱ (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۱۷۰) و کسانی که نسبت به فرزند بی‌توجهی و کم‌محبتی دارند، سرزنش شده‌اند. حضرت محمد (ص) برای بوسیدن فرزند پاداش عظیمی را بیان فرموده است^۲ (طبرسی، ۱۴۱۲، ص ۲۲۰). امام صادق (ع) محبت کننده به فرزند خویش را مشمول رحمت و پاداش ویژه پروردگار متعال می‌داند^۳ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۵۰). در آموزه‌های اسلامی، تکریم و محبت به فرزندان از عوامل آموزش و بخشش تلقی شده است^۴ (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱، ص ۴۷۶). امام سجاد (ع) محبت و دلسوزی به فرزندان را از وظایف مهم پدر و مادر می‌داند و بر آن تأکید می‌کند^۵ (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۶۲۵). اندیشمندان و حکمای بزرگ اسلامی نیز تحت تأثیر آموزه‌های قرآنی و حدیثی، بر این باورند که یکی از مهم‌ترین نقش‌های والدین و به‌ویژه مادران تأمین نیازهای عاطفی و روان‌شناختی فرزندان است. علامه طباطبایی (۱۳۷۴، ج ۲، ص ۲۷۵ و ج ۴ ص ۳۴۳) زن را دارای حیات عاطفی دانسته است و جوادی عاملی (۱۳۸۹، ص ۲۲۱) قوی بودن عواطف و احساسات زنانه را موجب پیشتازی زن در سلوک معنوی و عرفانی می‌داند. مصباح یزدی (۱۳۸۸، ص ۲۱۸) شاخص‌ترین اختلاف روحی میان زن و مرد را غلبه‌ی تأثیرپذیری و انفعال عاطفی در وجود زنان می‌داند. استاد جوادی آملی (۱۳۸۹، ص ۱۷۴-۱۷۳) بر این نکته تأکید دارند که بانوان به سبب ظرفیت‌های عاطفی و هیجانی ویژه، منشأ رحمت و رأفت در خانواده هستند و ایفای نقش‌های مادرانه به نحو شایسته در خانواده می‌تواند باعث پرورش فرزندان صالح و برومند و خانواده‌ای بهنجار بشود. استاد جوادی عاملی بر این باورند که حضور واقعی و فراگیر و دلسوزانه‌ی مادر در کنار فرزندان و اعضای خانواده باعث انتقال طعم گوارای محبت و مهرورزی به فرزندان می‌شود (همان، ص ۱۷۴-۱۷۷).

مطالعات پژوهشی نیز نشان می‌دهد که زنان و مادران به سبب داشتن ظرفیت‌های کلامی ویژه و گسترده (Hyde, 2013, P. 173) و به علت برخورداری از توانمندی‌های عاطفی-هیجانی سطح بالا (Barrett and Bliss, 2009) می‌توانند در تأمین نیازهای عاطفی و در ایجاد تحول و در بروز هیجانات عاطفی و استمرار آن (Becker, 2007; Robbins and Judge, 2015, P.107) نقش سازنده و گسترده‌ای داشته باشند. زنان رفتارهای هیجانی در نظام خانواده را از وظایف اختصاصی خود تلقی می‌کنند و از آن لذت می‌برند (Meier et al., 2006). مطالعات نشان می‌دهد که اگر چنانچه والدین و به‌ویژه مادران، حضور جدی و واقعی در کنار فرزندان نداشته باشند و به دلیل اشتغال فراوان

۱- نَظَرُ الْوَالِدِ إِلَى وَلَدِهِ حُبًّا لَهُ عِبَادَةٌ.

۲- قَبَلُوا أَوْلَادَكُمْ فَإِنَّ لَكُمْ بِكُلِّ فُتْلَةٍ دَرَجَةٌ فِي الْجَنَّةِ مَا بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ خُمُسِيَّةٌ عَامٌ.

۳- إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لِيَرْحَمَ الرَّجُلَ لَشِدَّةِ حُبِّهِ لَوْلَدِهِ.

۴- أَرَبُّمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا آدَابَهُمْ يَغْفَرْ لَكُمْ.

۵- حَقُّ الصَّغِيرِ رَحْمَتُهُ فِي تَغْلِيمِهِ وَ الْعَفْوُ عَنْهُ وَ السُّؤُّ عَلَيْهِ وَ الرَّفْقُ بِهِ وَ الْمَعُونَةُ لَهُ.

و یا مشکلات روحی-روانی، با کودکان بدرفتاری (از قبیل لمس فیزیکی منفی، تحقیر، بی‌توجهی عاطفی، بی‌زاری و...) داشته باشند، رفتارهای ناهنجار از قبیل پرخاشگری، لجبازی، ناسازگاری اجتماعی و... در کودکان افزایش پیدا می‌کند؛ همچنین این کودکان تحول بهنجار و رشد عاطفی کافی نخواهند داشت (Cañas Miguel, 2021). مهم‌ترین ثمره‌ی حضور عاطفی مادر در کنار خانواده تحقق بخشی به دل‌بستگی ایمن در فرزندان است. دل‌بستگی^۱ پیوندی هیجانی نزدیک میان دو نفر است که فراوانی آن در رابطه‌ی کودک و مادر بیشتر است (Santrock, 2011, P. 191)؛ به‌عبارت‌دیگر، دل‌بستگی رابطه‌ای هیجانی- عاطفی نزدیک میان دو فرد است که مستلزم تبادل لذت، مراقبت و آرامش است (Ibid, P. 187). نظریه‌ی دل‌بستگی به تعامل مادر و کودک اشاره می‌کند و نتیجه‌ی عمده‌ی این تعامل را به وجود آمدن نوع دل‌بستگی عاطفی میان آنان می‌داند. رشد سالم هر فرد در هر دوره معلول عواملی است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها تحقق دل‌بستگی ایمن است. به این ترتیب، دل‌بستگی ایمن کودک را به داشتن یک شخصیت منعطف هدایت می‌کند. فرایند دل‌بستگی ایمن^۲ که از مهم‌ترین فرایندهای روان‌شناختی در افراد است، از شش‌ماهگی آغاز می‌شود و تا اواسط دوره‌ی کودکی نخست ادامه دارد. پاسخ مثبت و به‌موقع به نیازهای زیستی و هیجان‌های کودکان در دو سال نخست زندگی می‌تواند نقش اساسی در شکل‌گیری دل‌بستگی ایمن و تحول بهنجار کودک داشته باشد (Santrock, 2022, P.120). تجربیات عاطفی و اولیه‌ی کودک نقش مهمی در شکل‌گیری عواطف و هیجان کودک دارد (Kaywork, 2020؛ Goldsmith, 2019). ایجاد تحول در عواطف و احساسات کودکان و تنظیم آن‌ها با فرایند رشد زیستی و شخصیتی و با تجربیات کودک ارتباط معناداری دارد (Santrock, 2022, P. 118- 119). فرایندهای شناختی و تجربیات اولیه‌ی کودک نقش اساسی در شکل‌گیری عواطف و دل‌بستگی ایمن در کودک دارد (Kaywork, Goldsmith, 2019). تأمین نیازهای عاطفی کودک و تأمین نیازهای زیستی او در فضای روان‌شناختی مبتنی بر هیجان و محبت واقعی و مبتنی بر دلدادگی صادقانه می‌تواند در تحول بهنجار و در شکل‌گیری دل‌بستگی ایمن در کودکان مؤثر باشد. مادران به علت ظرفیت‌های ویژه‌ی عاطفی و هیجانی (پناهی و جان‌بزرگی، ۱۳۹۶، ص ۱۹۱) و به سبب ارتباط گسترده و عمیقی که با کودک دارند، سهم بیشتری در تأمین نیازهای عاطفی و زیستی فرزندان دارند و نقش آنان در شکل‌گیری دل‌بستگی ایمن در کودکان مضاعف است. تأمین نیازهای عاطفی کودکان از عناصر فنوتیپی است که می‌تواند در کنار با خودآورد‌های زیستی (ژنوتیپی)، در تحقق بخشی به تحول بهنجار کودکان نقش مهمی ایفا کند (Santrock, 2022, P.44- 45). از چشم‌انداز دانش روان‌شناسی، مهم‌ترین عنصر در تحول روانی و شخصیتی کودکان (به‌ویژه در سال‌های نخست کودکی) کیفیت و کمیت تعامل عاطفی- روانی والدین و جانشین والدین با کودک است (Mitsven et al, 2021). احساسات نقش مهمی در احساس آرامش و رفاه کودکان دارد. احساسات بر پاسخ‌های اجتماعی نوزادان تأثیرگذار است و

1- attachment

2- Secure attachment

رفتارهای انطباقی کودکان بر اساس چگونگی احساسات و عواطف دیگران با آنان شکل می‌گیرد (Thompson & Waters, 2020).

اگر مادر (مراقبت‌کننده) به گونه‌ی واقعی در کنار نوزاد باشد و نیازهای عاطفی، زیستی و امنیتی نوزاد را فراهم کند و فضای روان‌شناختی مطلوبی برای او آماد سازد و در مواقع نیاز کودک، کنار او باشد، دل‌بستگی ایمن^۱ در کودکان شکل خواهد گرفت و الا ممکن است دل‌بستگی نایمن (نوزادان دوری‌گزين نایمن^۲ و نوزادان مقاوم نایمن^۳) شکل بگیرد که تبعات منفی بسیاری در فرایند زندگی کودکان خواهد داشت (Santrock, 2022, P.193). افرادی که از دل‌بستگی ایمن برخوردارند، رفتار همدلانه بیشتری نسبت به افراد دیگر از خود نشان می‌دهند. حس مراقبت و فداکاری در آنان بیشتر است. افرادی که دل‌بستگی ایمن دارند، حس خوش‌بینانه و مثبتی از دیگران دارند و دیگران را ارزشمند تلقی می‌کنند و بنابراین، رفتاری همدلانه نسبت به آنان دارند. نتایج پژوهش‌های هو و همکاران (۲۰۱۰) نشان می‌دهد که برخورداری از سبک دل‌بستگی ایمن، رابطه‌ی نیرومندی با خوش‌بینی، ارتباط قوی با هموعان، رشد عاطفی و رضایتمندی دارد. افرادی که دل‌بستگی ایمن را تجربه کرده‌اند، ارزیابی مثبتی از دیگران دارند و این ارزیابی مثبت از دیگران باعث رضایتمندی بیشتر از زندگی و اطرافیان می‌گردد. مطالعات نشان می‌دهد که دل‌بستگی ایمن اولیه (۱۲ و ۱۸ ماهگی) با سلامت عاطفی مثبت، عزت‌نفس بالا، اعتمادبه‌نفس، تعامل اجتماعی شایسته با همسالان، معلمان، مشاوران و با شریک زندگی در دوران نوجوانی و جوانی همراه است (Girme et al, 2020). مطالعه‌ی دیگری نشان داد که دل‌بستگی نایمن سبب چاقی افراطی و تجربه‌ی اضطراب گسترده در افراد می‌شود (Hepworth et al. 2020).

۳-۴- مصونیت از آسیب‌های اخلاقی و پیمان‌شکنی

التزام به هنجارهای اخلاقی اسلام از عناصر مهم در تحقق بخشی به الگوی ارتباط بهنجار و سازنده در نظام خانواده و در روابط همسرانه است (ابراهیمی، ۱۳۸۶). در آموزه‌های اسلامی تلاش شده است، به گونه‌های مختلف، نظام خانواده را از چالش و آسیب مصون نگه دارد و استحکام آن را حفظ کند. در آموزه‌های اسلامی از یک‌سو ازدواج و همسری را یک میثاق مقدس و محکم می‌داند^۴ (نساء: ۲۱) و در سوی دیگر، از زوجین انتظار دارد که پیمان ازدواج را جدی تلقی نمایند و همسران تلاش کنند تا این میثاق مقدس را با جدیت پاسبانی نمایند. قاموس قرآن «میثاق غلیظ» را پیمان محکم معنا کرده است (قرشی بنایی، ۱۴۱۲، ج ۵، ص ۱۱۴). در تفسیر المیزان، میثاق غلیظ را به علقه و پیمانی که به‌وسیله‌ی زن و مرد منعقدشده، معنی کرده است (طباطبائی، ۱۴۰۲، ج

1- Securely attached babies
2- Insecure avoidant babies
3- Insecure resistant babies

۴- أَخَذَنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا.

۴، ص ۲۵۸). در آموزه‌های اسلامی، التزام به عهد و پیمان زناشویی لازم و ضروری شمرده شده و از خیانت نهی گردیده است. پیامبر اسلام^(ص) می‌فرماید: «حق مرد بر زن این است که وفادار بماند و به همسر خویش خیانت نکند»^۱ (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۴، ص ۲۴۴). مردان نیز باید در حفظ زنان خویش از آسیب‌ها نهایت تلاش را خود را به کار گیرند و غیرت و حمیت داشته باشند. امام صادق^(ع) مرد بی‌غیرت را مشمول عذاب الهی می‌داند^۲ (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۲۳۶). در تعالیم اسلامی، دیانت و نبود غیرت را به‌عنوان یک اختلال اخلاقی تلقی کرده‌اند و فاقد غیرت را دارای قلب وارونه می‌دانند که از فطرت انسانی خود دور شده است^۳ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۶، ص ۱۱۵). هاشمی خویی (بی‌تا، ج ۲۱، ص ۳۹۵) غیور را کسی می‌داند که از دریده شدن پرده‌ی عفت و رابطه‌ی جنسی با نامحرم نفرت دارد و از حریم و خانواده‌اش دفاع می‌کند. دیوث درباره‌ی خود و همسر و خانواده‌اش اباحه‌گری و بی‌تفاوتی جنسی دارد و نظارت منطقی و عقیفانه بر خانواده‌ی خویش ندارد. ابن‌منظور (۱۴۱۴، ج ۲، ص ۱۵۰) دیوث را در لغت به معنای نرمی و ذلت می‌داند و معتقد است، دیوث را از این جهت به فرد نسبت می‌دهند که وقتی مردان بر حریمش ورود می‌شوند، نرم و ذلیل می‌شود. این صفت زمینه‌ی روابط خارج از ازدواج را فراهم می‌آورد. در تفسیر مجمع البحرین (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۲۵۳) دیوث به کسی اطلاق شده است که غیرتی نسبت به خانواده‌اش ندارد. پیامبر اسلام^(ص) می‌فرماید: «هر مردی رضایت دهد همسرش آرایش کند و از خانه خارج شود؛ پس او دیوث است و کسی که او را دیوث بنامد، گناه نکرده است»^۴ (شعیری، بی‌تا، ص ۱۵۸).

در آموزه‌های اسلامی، خیانت و نقض پیمان منحصر به روابط جنسی نیست، بلکه شامل روابط کلامی و بصری و بدنی و غیره نیز می‌شود^۵ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۱۳). در قرآن کریم، روابط عاطفی و دوستانه را نیز نهی شده است و می‌فرماید: «مهریه‌ی زنانان را بدهید، به شرط آنکه پاک‌دامن باشند، نه به‌طور آشکار مرتکب زنا شوند و نه دوست پنهانی بگیرند»^۶ (نساء: ۲۵). اگر عفت و حیای زنان تضعیف شود، هیچ قانون و قدرتی نمی‌تواند آنان را مدیریت کند و بنابراین، ناهنجارهای بی‌شماری به وجود خواهد آمد. عفت برای زنان و مردان (به‌ویژه زنان) همانند نیروی مهارکننده‌ی قوی و درونی است که زمینه‌ی امنیت و مصونیت آنان را فراهم می‌نماید. در آموزه‌های دینی از حیا و پاک‌دامنی با تعابیری ویژه نام برده شده و فواید ممتازی برای آن بیان گردیده است. نیل به زیبایی (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷۷، ص ۱۱)، نیل به کمالات انسانی (محمدی

۱- عَلَي الْمَرْأَةِ أَنْ... تُوْفِي بِعَهْدِهِ وَ وَعْدِهِ وَ... وَ لَا تَخُونَهُ.

۲- كَلَاهَةُ لَا يَكْلُمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ لَا يَرْكَبُهُمْ وَ لَهُمْ عَذَابٌ ... وَ الدِّيُوثُ ...

۳- إِنَّ اللَّهَ يَتَعَارَفُ لِلْمُؤْمِنِ فَلْيَتَعَرَفْ مَنْ لَا يَتَعَارَفُ فَإِنَّهُ مَنكُوسُ الْقَلْبِ.

۴- أَيْمَانُ رَجُلٍ رَضِيَ بِتَزْوِينِ امْرَأَتِهِ وَ تَخْرُجُ مِنْ بَابِ دَارِهَا فَهِيَ دِيُوثٌ وَ لَا يَأْتُمُ مَنْ يَسْمِيهِ دِيُوثًا.

۵- لِكُلِّ عَضْوٍ مِنْ ابْنِ آدَمَ حَظٌّ مِنَ الرِّثَا فَالْعَيْنُ زِنَاهُ النَّظْرُ وَ اللِّسَانُ زِنَاهُ الْكَلَامُ وَ الأُذُنَانِ زِنَاهُمَا السَّمْعُ وَ الأَيْدِيَانِ زِنَاهُمَا التَّبْطُّشُ وَ الرَّجُلَانِ زِنَاهُمَا المَشْيُ وَ الفَرْجُ يَصْدُقُ ذَلِكُ وَ يَكْدُبُهُ.

۶- آتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَ لَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ.

ری‌شهری، ۱۳۶۲، ج ۳، ص ۱۳۵۲)، محبوب خدا شدن (همان)، مصونیت از تباهی (همان، ص ۱۳۵۴) و احساس امنیت روانی از مهم‌ترین فواید پاک‌دامنی است. لزوم توجه به رعایت حجاب (نور: ۳۱)، ممنوعیت نگاه شهوت‌آمیز به نامحرم (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۳۴)، حرام بودن تماس بدنی با نامحرم (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۲۹) و ممنوعیت شوخی با نامحرم (همان، ص ۱۹۸) از دستورهای اسلامی است که زن و مرد باید رعایت کنند. التزام به دستورهای خداوند باعث آرامش درون، پیرایش رفتار، استحکام خانواده و سبب رضایت درونی و مهم‌تر از همه، باعث نیل به قرب الهی می‌شود. عفت و پاک‌دامنی یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های پرهیزکاران و پرواپیشتگان است^۱ (قیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۳). با تحلیل روان‌شناختی می‌توان ادعا کرد که باورهای دینی و اخلاقی سبب گسترش روابط کلامی، افزایش میزان شادکامی، باعث التزام به مسئولیت‌های خانوادگی و موجب کاهش چشمگیر تعارض‌ها و اختلافات زناشویی می‌گردد و درنهایت، سبب فزونی رضایت زناشویی می‌شود. از مطالعاتی که لیچتر و کارمالت (۲۰۰۹) و برون و همکاران (۲۰۰۸) انجام داده‌اند، می‌توان نتیجه گرفت که التزام به باورهای دینی و اخلاقی (به‌ویژه التزام به عفت و پاک‌دامنی) نقش سازنده و گسترده‌ای در افزایش سازگاری زوجین و پایداری خانواده دارد. تحقیقات لامبرت و دولاویت (۲۰۰۶) نشان می‌دهد که تعهد همسران به هنجارهای دینی و در ساحت‌های مختلف می‌تواند بهبود روابط همسرانه را رقم بزند و اعتماد متقابل را افزایش دهد و پیوند عمیقی در روابط همسران تحقق بخشد.

تعالیم وحیانی مشتمل بر منظومه‌ای از باور درونی (اعتقادات)، التزام رفتاری (کنش‌وروی‌ها و تعهدات رفتاری) و گرایشی (عواطف و هیجان) سازنده است که می‌تواند همه‌ی ساحت‌های زندگی را تحت تأثیر قرار دهد و در یک فرایند بهنجار رهبری کند. دین می‌تواند ساختاری منسجم و مبتنی بر شایسته‌سالاری و مهرورزی و صمیمیت در خانواده بیافریند (Walsh, 2009). گستره‌ی تعالیم اسلامی منحصر به درون خانواده نیست و به فعالیت‌های بیرونی زن و مرد نیز نظر دارد؛ بنابراین، از نگاه اسلامی در گام اول بر اشتغال در منزل تأکید شده و در صورت ضرورت به اشتغال بیرونی، بر لزوم مراقبت و پرهیز از محیط‌های مختلط تأکید شده است (پناهی، ۱۴۰۰). اشتغال بانوان در محیط‌های سالم و التزام آنان به هنجارهای اخلاقی و دینی (مانند اختلاط نداشتن با نامحرم، رعایت عفت و حجاب، رعایت وقار و متانت در تعاملات اجتماعی، چشم‌پاکی و...) از انتظاراتی است که باید رعایت شود. اختلاط زن و مرد به انحاء مختلف می‌تواند صمیمیت را در همسران کاهش دهد و دل‌زدگی را در آنان را مضعف کند و زمینه‌ی پیمان‌شکنی زناشویی را فراهم سازد. مطالعات نشان می‌دهد، تقید به ارزش‌های اسلامی باعث مصونیت از روابط خارج از ازدواج می‌شود (Atkins and Kessel, 2008). می‌توان ادعا کرد که زنان و مردان ملتزم به هنجارهای دینی و به‌ویژه در تعامل با زنان نامحرم،

۱- الْمُتَّقُونَ (الْمُؤْمِنُونَ) أَتَمُّهُمْ عِفَّةً. الْمُتَّقُونَ أَعْمَالُهُمْ زَاكِيَةٌ وَأَعْيُنُهُمْ بَاكِئَةٌ وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ. الْمُتَّقِي مَيْتَةٌ شَهْوَتُهُ مَكْظُومٌ غَيْظُهُ فِي الرِّجَاءِ شَكُورٌ وَفِي الْمَكَارِهِ ضَبُورٌ. الْمُتَّقُونَ أَنْفُسَهُمْ قَائِعَةً وَشَهْوَانَهُمْ مَيْتَةً وَوُجُوهُهُمْ مُسْتَبْشِرَةٌ وَقُلُوبُهُمْ مَحْزُونَةٌ. إِنَّ الْأَتْقِيَاءَ كُلَّ سَخِيٍّ مُتَعَفِّفٍ مُحْسِنٍ.

ارتباط خوبی با همسر خویش دارند و نیازهای روان‌شناختی آنان را به نحو شایسته تأمین می‌کنند و بنابراین، انگیزه‌ای برای روابط خارج از چهارچوب همسری ندارند (Atkins et al., 2005). روابط عاطفی و کلامی خارج از چارچوب همسری می‌تواند به روابط جنسی همسران آسیب جدی بزند و بی‌رغبتی جنسی با همسر را افزایش دهد. وقتی یک زن و مرد با زنان و مردان متنوع ارتباط دارد، به‌طور ناهوشیار به مقایسه‌ی جذابیت‌ها و امتیازات ظاهری آنان با همسر خویش می‌پردازد و بنابراین، برخی از امتیازات ظاهری آنان را در همسر خویش نمی‌یابد و به‌مرور زمان، یک حالت بی‌زاری از همسر خویش پیدا می‌کند و آستانه لذت بری نیز افزایش پیدا می‌کند و از همسر خویش لذت جنسی و عاطفی نمی‌برد. هم‌جواری و قرب مکانی زن و مرد در محیط اشتغال و ارتباط گسترده‌ی آنان می‌تواند باعث دل‌بستگی عاطفی بشود (آذربایجانی و همکاران، ۱۳۸۲، ص ۲۳۳-۲۳۶) و این دل‌بستگی‌ها می‌تواند از عوامل دلسردی در روابط خانوادگی همسران گردد. دل‌بستگی عاطفی در زنان به علت قوی بودن عواطف در آنان، مضاعف خواهد بود و خطرات بیشتری در کمین آنان است (بارت و بلیس، ۲۰۰۹، ص ۶۴۹-۶۵۸). در یک مطالعه تطبیقی که در ۶۶ کشور صورت گرفت، نشان داده شد که هرچه زنان در جامعه بیشتر با مردان مختلط باشند، میزان طلاق بالاتر خواهد شد (بستان، ۱۳۹۰، ص ۱۸۴). مطالعات گسترده‌ای که در کشورهای مختلف انجام شده است، نشان می‌دهد که آزار جنسی در محیط کار یکی از چالش‌های جدی در کشورهای مختلف و در رابطه با اشتغال زنان در محیط‌های مختلط است (گیدنز، ۱۳۷۶، ص ۲۰۲). پژوهش‌ها نشان می‌دهد که اگر اشتغال زنان در محیط‌های مختلط باشد، قطعاً آسیب‌های مختلفی خواهند دید (آماتو، ۲۰۰۳). مطالعات نشان می‌دهد که درصد بالایی از زنان شاغل در اروپا، تجاوز جنسی را تجربه کرده‌اند (Pina et al, ۲۰۰۹، به نقل از کردی و همکاران، ۱۳۹۴). مؤسسه‌ی فدرال ایمنی و بهداشت کار آلمان در سال ۱۹۹۷ اعلام کرد که ۹۳ درصد از زنان در دوران اشتغال به‌کار، در محیط کارشان و یا به‌واسطه اشتغال، دچار آسیب جنسی شده‌اند (Schneider et al, 1997). مطالعات لی و همکارانش (۲۰۱۱) نشان می‌دهد که ۵۲ درصد دانشجویان سال آخر پرستاری از طریق مردان، مورد آزار جنسی قرار گرفته‌اند. تحقیقات همچنین نشان‌دهنده‌ی تجربه‌ی آزار جنسی بیش از نیمی از زنان شاغل مالزی در محیط کارشان است (به نقل از کردی و همکاران، ۱۳۹۴). گزارش‌ها حاکی از آن است که آزار و تجاوز جنسی معمولاً از ناحیه‌ی افرادی انجام می‌شود که قربانی را حداقل به‌طور موقت می‌شناسند و با او آشنایی قبلی دارند. گزارش‌ها حاکی از آن است که دوسوم دانشجویان دختر در دانشگاه‌های آمریکا تجاوز جنسی را حداقل یک‌بار در قرار ملاقات‌ها تجربه کرده‌اند. بیشتر این تجاوزها از طریق افراد آشنا بوده‌اند (سانتراک، ۱۳۹۲، ص ۳۵۷). مطالعات چادهوری (۲۰۰۷) درباره‌ی زنان کارمند در بیمارستان‌های کلکته نشان می‌دهد که ۷۷ درصد از آنان به‌نوعی مورد آزار جنسی بوده‌اند. تحقیقات به آسیب‌های جسمی افراد در روابط جنسی آزاد زن و مرد اشاره کرده‌اند که می‌توان مهم‌ترین آن را تن دادن به روابط جنسی اجباری و تجاوز دانست. از آنجاکه پسران و مردان به نادرست

اظهار دوستی زنان را به دعوت برای رابطه‌ی جنسی تفسیر می‌کنند، بیشتر موارد تجاوز از سوی آشنایان مانند دوستان پسر گزارش می‌شود و تجاوز غریبه و همراه با اجبار به‌ندرت روی می‌دهد. اصطلاح تجاوز در قرار ملاقات دوستانه^۱ به همین واقعیت اشاره دارد که زنان در روابط دوستانه با مردان مورد تعدی جنسی قرار می‌گیرند (Rudman, 2008, P. 278) و توان اندک در محافظت از خویش در این شرایط دارند. از این جهت، ضعف چهارچوب‌ها در روابط زن و مرد را می‌توان از زمینه‌های چنین مواردی دانست.

با تحلیل روان‌شناختی موضوع می‌توان ادعا کرد که اختلاط با مردان و نبود مدیریت اشتغال بانوان باعث کاهش حساسیت آنان به جنس مخالف و باعث کاهش حیا و عفت در زنان می‌شود و عادی‌سازی صورت می‌گیرد. خویش‌داری زن در برابر مرد او را دوست‌داشتنی‌تر و محبوب شوهر می‌کند. رعایت عفت و پاک‌دامنی و ارتباط حداقلی زنان با بیگانگان سبب افزایش احساس ارزشمندی و باعث افزایش سلامت روانی می‌شود.

ارتباطات و مرادده‌های اجتماعی فراگیر و بی‌ضابطه حساسیت زن و مرد را نسبت به جنس مخالف کاهش می‌دهد و پرده‌های حیا را می‌برد. تجربه و مطالعات میدانی نشان می‌دهد که زنان و مردانی که در محیط‌های مختلط و در مراکزی که اخلاق هنجاری رعایت نمی‌شود، مشغول به کار و تحصیل هستند، نسبت به جنس مخالف حالتی بی‌باکانه و جسورانه و غیر عفیفا‌نه پیدا می‌کنند.

۵- نتیجه‌گیری

از تتبع و تأمل در آموزه‌های اسلامی، روان‌شناختی و تربیتی می‌توان ادعا کرد که اشتغال زنان فی‌نفسه اشکال ندارد و باعث افزایش عزت‌نفس، افزایش مهارت، افزایش خودباوری و تقویت اقتصاد خانواده می‌شود؛ همچنین اولویت نخست در اشتغال و فعالیت زنان با منزل است و اشتغال بیرونی در شرایط عادی اولویت ندارد و اگر ضرورت داشت، باید ضوابط و چهارچوب‌های اخلاقی و روان‌شناختی آن رعایت گردد. اشتغال زنان از حیث زمانی و مکانی و از حیث اختلاط داشتن یا نداشتن از مهم‌ترین موضوعاتی است که باید به نحو شایسته مدیریت و سازمان‌دهی شود. از سوی دیگر، یکی از مهم‌ترین آسیب‌های اشتغال بی‌ضابطه‌ی زنان، آسیب‌های معطوف به فرزند پروری است. اشتغال زنان در محیط‌های پُراسترس و به‌ویژه در محیط‌های مختلط ممکن است باعث ایجاد ناراضی‌تی زناشویی، کاهش اعتماد متقابل میان زن و مرد، کاهش عفت و کاهش حساسیت به جنس مخالف و نامحرم بشود، همچنین اشتغال در محیط‌های مختلط از بسترهای گناه و خیانت جنسی و از بسترهای آسیب‌ معنوی و اخلاقی است. اشتغال بی‌ضابطه و به‌ویژه در محیط مختلط، باعث تضعیف صمیمیت، کاهش روابط کلامی با همسر و فرزندان، اختصاص ندادن وقت کافی و عاطفه بنیان برای فرزندان و باعث ایجاد مشکلات عاطفی و روان‌شناختی در فرزندان و

1- date rape

در نظام خانواده می‌شود. سازمان‌دهی اشتغال بانوان می‌تواند باعث افزایش سلامت روانی بانوان، تأمین امنیت روانی در محیط کار، باعث استحکام خانواده، افزایش نشاط در بانوان، ارتقای رضایت زناشویی در روابط همسران و باعث حفظ منزلت و کرامت بانوان شود.

منابع

- قرآن کریم؛ ترجمه‌ی آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی.
- ابراهیمی، امراله؛ «مقایسه‌ی میزان اثربخشی روان‌درمانی یکپارچه‌گرای دینی با درمان شناختی - رفتاری و دارویی افراد مبتلا به افسرده خویی»؛ پایان‌نامه‌ی دکتری روان‌شناسی؛ دانشکده‌ی روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۶ ش.
- ابن‌بابویه، محمدبن‌علی؛ الامالی (للسدوق)؛ تهران: کتابچی، ۱۳۷۶ ش.
- _____؛ من لا یحضره الفقیه؛ قم: انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق.
- ابن‌منظور، محمدبن‌مکرم؛ لسان‌العرب؛ بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ ق.
- احمدی، خدابخش و همکاران؛ «بررسی وضعیت ازدواج و سازگاری زناشویی در بین کارکنان سپاه»؛ طب نظامی، شماره‌ی ۷، ۱۳۸۴ ش.
- آذربایجانی، مسعود؛ مسائل و مشکلات زنان؛ اولویت‌ها و رویکردها؛ مجموعه مقالات؛ تهیه و تنظیم: دبیرخانه همایش، ناشر دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ۱۳۸۰ ش.
- آذربایجانی، مسعود و همکاران؛ روان‌شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۲ ش.
- بختیاری، آمنه و همکاران؛ اشتغال زنان، (به کوشش لیلا سادات زعفرانچی)؛ تهران: مرکز امور زنان و خانواده ریاست جمهوری، ۱۳۸۸ ش.
- بستان، حسین؛ جامعه‌شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰ ش.
- پناهی، علی احمد؛ «جنسیت، اشتغال، بیدونبایدها (با تأکید بر آثار تربیتی - روان‌شناختی)»؛ تربیت اسلامی، شماره‌ی ۱۹، ۱۳۹۳ ش.
- _____؛ «راهبردهای اخلاقی روان‌شناختی اساسی در بهینه‌سازی امنیت شغلی بانوان»؛ پژوهشنامه اخلاق، شماره‌ی ۴۲، ۱۳۹۷ ش.
- _____؛ نقش زن و مرد در خانواده با رویکرد اسلامی؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸ ش.
- _____؛ اشتغال زنان با تأکید بر آسیب‌ها و اولویت‌ها، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۴۰۰ ش.
- پناهی، علی احمد و مسعود جان بزرگی؛ روان‌شناسی زن و مرد؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۶ ش.
- تمیمی آمدی، عبدالواحدبن محمد تصنیف غرالحکم و درر الکلم؛ قم: دفتر تبلیغات، ۱۳۶۶ ش.
- جلیلی، فریبا؛ «بررسی و مقایسه عوامل مؤثر در رضامندی زنان شاغل و خانه‌دار از زندگی زناشویی»؛ پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد روان‌شناسی، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۷۵ ش.
- جوادی آملی، عبدالله؛ زن در آئینه جلال و جمال؛ قم: اسراء، ۱۳۸۹ ش.
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی؛ تهران: سمت، ۱۳۸۱ ش.
- حر عاملی، محمدبن‌حسن؛ وسایل الشیعه؛ قم: آل‌البیت، ۱۴۰۹ ق.
- رایبزن، استیفن و تیموتی جاج؛ رفتار سازمانی؛ ترجمه‌ی مهدی زارع؛ تهران: موسسه علمی فرهنگی،

۱۴۰۰ ش.

- زبیدی، محمد مرتضی؛ تاج العروس؛ بی‌جا: دارالهدایه، ۱۳۸۶ ش.
- سانتراک، جان دبلیو؛ روان‌شناسی رشد در گستره زندگی؛ ترجمه‌ی پرویز شریفی درآمدی و محمدرضا شاهی؛ تهران: دانژه؛ ۱۳۹۲ ش.
- شجاعی، محمدصادق؛ توکل به خدا؛ قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۳ ش.
- شعیری، محمدبن محمد؛ جامع الاخبار؛ نجف: مطبعه حیدریه، بی‌تا.
- طباطبائی، محمدحسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ لبنان: بیروت، ۱۴۰۲ ق.
- طباطبائی، محمدحسین؛ تفسیر المیزان؛ ترجمه‌ی سید محمدباقر موسوی همدانی؛ قم: جامعه‌ی مدرسین، ۱۳۷۴ ش.
- طبرسی، حسن بن فضل؛ مکارم الأخلاق؛ قم: شریف الرضی، ۱۴۱۲ ش.
- طریحی، فخرالدین بن محمد؛ مجمع البحرین؛ تهران: مرتضوی، ۱۳۷۵ ش.
- فیروزآبادی، محمد؛ «مدیریت جهادی از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه»؛ پژوهش و مطالعات اسلامی، شماره‌ی ۵۷، ۱۴۰۳ ش.
- قرشی بنایی، علی‌اکبر؛ قاموس قرآن؛ چاپ ششم، تهران: دارالکتب الاسلامی، ۱۴۱۲ ق.
- کردی، حسین و سید علی اصغر حسینی نوذری؛ «تجربه‌ی انواع آزار جنسی زنان»؛ رفاه اجتماعی، سال ۱۵، شماره‌ی ۵۷، ۱۳۹۴ ش.
- کلینی، محمدبن یعقوب بن اسحاق؛ الکافی؛ تهران: دارالکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ ق.
- گیدنز، آنتونی؛ جامعه‌شناسی؛ ترجمه‌ی منوچهر صبوری؛ تهران: نشر نی، ۱۳۷۶ ش.
- لیثی واسطی، علی بن محمد؛ عیون الحکم و المواعظ؛ قم: دارالحدیث، ۱۳۷۶ ش.
- مجلسی، محمدباقر؛ بحار الانوار؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ش.
- محمدی ری‌شهری، محمد؛ میزان الحکمه؛ قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۲ ش.
- مصباح یزدی، محمدتقی؛ اخلاق در قرآن (مشکات)؛ قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۸ ش.
- مطهری، مرتضی؛ نظام حقوق زن در اسلام؛ تهران: صدرا، ۱۳۹۰ ش.
- منصور، محمود و پریخ دادستان؛ روان‌شناسی ژنتیک ۲؛ تهران: رشد، ۱۳۷۴ ش.
- نوری، حسین بن محمدتقی؛ مستدرک الوسائل؛ قم: آل البیت، ۱۴۰۸ ق.
- ولیجانی دهقانسی و همکاران؛ «تأثیر مدیریت منابع انسانی اسلامی بر عملکرد سازمان با نقش میانجی تعهد کارکنان»؛ اسلام و مدیریت؛ شماره‌ی ۱۴، ۱۳۹۷ ش.
- هاشمی خوبی، میرزا حبیب‌الله؛ منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغه؛ تهران: مکتبه الاسلامیه، بی‌تا.
- Aluja, A. Barrio, D.V. and Garcia, F. L, (2007) Personality, social values, and marital satifica as predictors of clinical and health psychology, 7(3), 725- 737.
- Amato, Paul R. et al. (2003). Marital Quality between 1980 and 2000. Journal Marriage and the Family 65 (1): 1of-22.

- Atkins, D. C. & Kessel, D. E. (2008). Religiousness and infidelity: Attendance, but not faith and prayer, predict marital fidelity. *Journal of Marriage and Family*, 70, 407- 418.
- Atkins, D. C. Yi, J. Baucom, D. H. & Christensen, J. (2005). Infidelity in couples seeking marital therapy. *Journal of Family Psychology*, 19, 470- 473.
- Azmi, A. I. G. (2010), "Islamic human resource practices and organizational performance: a preliminary finding of Islamic organizations in Malaysia", *Journal of global business and economics*, 1(1), pp. 27- 42.
- Bagwell, Elizabeth K. (2006). Factors Influencing Marital Satisfaction with a Specific Focus on Depression.
- Barrett.L. F. and E. Bliss-Moreau, (2009) "She's Emotional. He's Having a Bad Day: Attributional Explanations for Emotion Stereotypes," *Emotion* 9, pp. 649-658.
- Becker D. V, D. T. Kenrick, S. L. Neuberg, K. C. Blackwell, and D. M. Smith, (2007) "The Confounded Nature of Angry Men and Happy Women," *Journal of Personality and Social Psychology* 92, pp. 179-190.
- Belsky, Jay. (2001)).Developmental Risks (Still) Associated with Early Child Care. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 42 (7): 845-60.
- Brockwood, K. J. (2007). Marital satisfaction and the work-family interface: An overview. In E. Kossek & M. Pitt-Catsoupes (Eds.), *Work and family encyclopedia*. Chestnut Hill, MA: Sloan Work and Family Research Network. Retrieved from http://wfnetwork.bc.edu/encyclopedia_entry.php?id=4236&area=All.
- Brown, E. Orbuch, T. L. Bauermeister, J. A. (2008). Religiosity and Marital Stability Among Black American and White American Couples, *Family Relations*, 57, 186-197.
- Cañas Miguel, M. Ibabe Erostarbe, I. Arruabarrena Madariaga, M. I. & Paúl Ochotorena, J. D. (2021). Dyadic parent-child interaction coding system (Dpics): Factorial structure and concurrent validity. *Psicothema*.
- Cancian, Francesca M. (1985). Gender Politics: Love and Power in the Private and Public Spheres. In *Gender and the Life Course*, ed. A. S.Rossi. New York: Aldine Publishing Co.
- Chaudhuri, P. (2007). Experiences of Sexual Harassment of Women Health Workers in four Hospital in Kolkata, India. *Reproductive Health Matters*. Vol. 15, No.30, 221- 229.
- Chirico, I. Andrei, F. Salvatori, P. Malaguti, I. & Trombini, E. (2020). The Focal Play Therapy: An Empirical Study on the Parent-Therapist Alliance, Parent-Child Interactions and Parenting Stress in a Clinical Sample of Children and Their Parents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(22), 8379.

- Crouter, A. C. (2006). Mothers and fathers at work. In A. Clarke-Stewart & J. Dunn (Eds.), Families count. New York: Cambridge University Press.
- Gazi, M. A. I. (2020). Islamic perspective of leadership in management; foundation, traits and principles. International Journal of Management and Accounting, 2(1), 1- 9.
- Gerald, C. Davison, (2001). Abnormal psychology, New York: John Wiley.
- Girme, Y. U. Jones, R. E. Fleck, C. Simpson, J. A. & Overall, N. C. (2021). Infants' attachment insecurity predicts attachment-relevant emotion regulation strategies in adulthood. Emotion, 21(2), 260.
- Goldsmith, H.H. (2019). Everything develops during emotional development. In A.S. Fox & others (Eds.), The nature of emotion (2nd ed.). New York: Oxford University Press.
- Guerrero, L.K. Andersen, P.A. & Afifi, W.A. (2007). Close Encounters, communication in relationships. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Hepworth, A.D. & others (2020). Supporting infant emotion regulation through attachment-based intervention: A randomized controlled trial. Prevention Science, 21, 702-713.
- Ho, M. Y. Cheung, F. M. & Cheung, S. F. (2010). The role of meaning in life and optimism in promoting well-being. Personality and individual differences, 48(5), 658663-.
- Hyde, Janet Shibley. (2013). The Psychology of Women, Belmont(USA), Wadsworth.in emotion. Emotion, 4, 87-94.
- Kaywork, J. (2020). An educator's guide to infant and toddler development. New York: Routledge.
- Lambert, N. M. & Dollahite, D. C. (2006). How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict, Family Relations, 55, 439-449.
- Lichter, D. T. Carmalt, J. H. (2009). Religion and marital quality among low-income couples, Social Science Research, Volume 38, Issue 1, Pages 168- 187.
- Meier, J. A. McNaughton-Cassill, M. & Lynch, M. (2006). The management of household and childcare tasks and relationship satisfaction in parenting couples. Marriage and Family Review, 40, 61-88.
- Miller, J. and Tedder, B. (2011). The Discrepancy between Expectations and Reality: Satisfaction in Romantic Relationships. Hanover College, PSY 401: Advanced Research.
- Mitsven, S. & others (2021). Infant emotional development. In J.J. Lockman & C. Tamis-LeMonda (Eds.), Cambridge handbook of infant development. New York: Cambridge University.
- Robbins, Stephen P and Judge, Timothy A. (2015). Organizational behavior, Manufactured in the United States of America.
- Rudman, Laurie A. & Peter Gick (2008). The social psychology of gender: how power and intimacy

shape gender relations. New York: Guilford Press.

- Santrock, John W. (2011) Life-span development, Published by McGraw-Hill, an imprint of The McGraw-Hill Companies, Avenue of the Americas, New York. Schaufeli, W. B.
- Santrock, John W. (2022) Life-span development, Published by McGraw-Hill, an imprint of The McGraw-Hill Companies, Avenue of the Americas, New York. Schaufeli, W. B.
- Schieman, S. (2002). Socioeconomic Status, Job Conditions, and Well-Being: Self-Concept Explanation for Gender- Contingent Effects. *Journal of Social Science*, 43- 44. 627.
- Steven E. Rhoads Taking Sex Differences Seriously, Encounter Books SAN FRANCISCO, Copyright © 2004 by Steven E. Rhoads.
- Thompson, R.A. & Waters, S.F. (2020). Development of emotion dysregulation in developing relationships. In T.P. Beauchaine & S.E. Crowell (Eds.), *Oxford handbook of emotion dysregulation*. New York: Oxford University Press.
- Voydanoff, P. (2004). *Work, family, and Community: Exploring Interconnections*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ.
- Walsh, F. (2009). *Spiritual Resources In Family Therapy*, New York: The Guilford.